

Nudging och pensioneringsbeslut

Rapport 22
Ingemar Eriksson

DELEGATIONEN FÖR
senior
arbetskraft

Nudging och pensioneringsbeslut

Ingemar Eriksson

*Rapport 22
Delegationen för senior arbetskraft
S 2018:10*

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

Samtliga rapporter i serien finns att ladda ner gratis på www.seniorarbetskraft.se
eller kan beställas från Delegationen för senior arbetskraft.
E-post: s.seniorarbetskraft@regeringskansliet.se

Layout: Kommittéservice, Regeringskansliet
Omslag: Elanders Sverige AB
Tryck: Elanders Sverige AB, Stockholm 2020

ISBN 978-91-519-5598-0

Förord

Delegationen för senior arbetskraft har i uppdrag att verka för ett mer inkluderande och åldersoberoende synsätt i arbetslivet. Delegationen ska sammanställa och sprida kunskap om forskning om äldres möjligheter och även föreslå åtgärder som motverkar åldersdiskriminering för att bättre tillvarata senior erfarenhet.

Som en viktig del av arbetet med uppdraget har delegationen valt att ta fram en serie underlagsrapporter som på olika sätt behandlar senior arbetskraft. Ambitionen är att bidra till en öppen och kunskapsbaserad debatt där en rad olika perspektiv görs tillgängliga. Författarna ansvarar för innehåll och bedömningar i rapporterna, som utgör ett värdefullt underlag till delegationens arbete.

Den här underlagsrapporten, *Nudging och pensioneringsbeslut*, har utarbetats av Ingemar Eriksson, departementsråd. Rapporten redogör för hur de beteendekonomiska teorierna om *nudging* kan användas för att förstå och påverka människors pensioneringsbeslut.

Maria Söderberg och Viktoria Bergström, sekreterare i delegationen, har ansvarat för arbetet med underlagsrapporten.

Stockholm i augusti 2020

Anders Ferbe
Ordförande i Delegationen för senior arbetskraft

Innehåll

Inledning	7
Vad påverkar pensioneringsbeslutet?	9
Irrationella val och <i>nudging</i>.....	11
Olika former av <i>nudging</i> och hur de kan användas	15
<i>Nudging</i> och pensioner.....	19
Sammanfattning och diskussion	29
Referenser	33

Inledning

Allt fler seniorer som är 65 år eller äldre kan och vill arbeta längre. Det förklaras säkerligen till stor del av att äldre i dag har påtagligt bättre hälsa än tidigare generationer, vilket bl.a. visas i Delegationen för senior arbetskrafts underlagsrapporter av Laun och Palme respektive Skoog.¹ Seniorernas utbildningsnivå har dessutom höjts avsevärt.

Innovationer och strukturförändringar i ekonomin har medfört ett omfattande skifte från fysiskt ansträngande arbeten till arbeten som mekaniserats eller automatiserats. Under 1970- och 1980-talen förbättrades arbetsmiljön kraftigt, men under senare år förefaller förbättringarna ha avstannat något.

Pensionsreformen, generösa skatteregler, stora informationssatsningar m.m. har dessutom genomförts för att göra det lättare och mer attraktivt för äldre att arbeta längre.

Sedan några årtionden ökar andelen seniorer som är sysselsatta enligt arbetskraftsundersökningarna, dvs. äldre som uppger att de arbetat minst en timme under mätveckan. Trenden är tydlig i de flesta OECD-länder. Fransson och Söderbergs rapport till Delegationen för senior arbetskraft visar att mönstret finns både bland kvinnor och män och både bland arbetare och tjänstemän.²

Men på stora delar av arbetsmarknaden är andelen seniorer som fortsätter att arbeta fortfarande liten. Undantaget är jordbrukssektorn, där nästan var femte sysselsatt är 64 år eller äldre. I staten har andelen seniorer som fortsätter att arbeta inte ökat alls, till skillnad från i andra sektorer.

Seniorerna arbetar dessutom i stor utsträckning deltid. Den genomsnittliga arbetstiden bland seniorer ökar inte i takt med att allt fler seniorer arbetar, utan sjunker något över tid. Sverige har fortfarande en de facto normal pensionsålder på 65 år.

¹ Laun och Palme (2019); Skoog (2020).

² Fransson och Söderberg (2019).

Det faktum att seniorer 65 år och äldre inte ökar antalet arbetade timmar i takt med att medellivslängden fortsätter att stiga, när de enligt studier både kan och vill fortsätta att arbeta, reser frågan vilka hinder som bromsar utvecklingen. Den stora skillnaden i arbetskraftsdeltagande och sysselsättning mellan åldersgrupperna 60–64 och 65–69 år kan rimligen inte bero på skillnader i hälsa, utbildningsnivå eller ekonomi.

Det är i stället troligt att det är regler och normer i de sociala trygghetssystemen och på arbetsmarknaden som förklarar den kraftiga nedgången i arbetskraftsdeltagande och sysselsättning som inträffar bland kvinnor och män äldre än 65 år. Det är därför angeläget att undersöka om det finns regler och information som medvetet eller oavsiktligt påverkar seniorer att sluta arbeta och ta ut pension i 65-årsåldern, det som numera kallas ”*nudge*” eller knuff.

I denna rapport ges en kort översikt av faktorer som styr utträdet från arbetslivet, hur *nudging* används för att underlätta för människor att göra kloka val samt forskning om hur *nudging* kan påverka pensioneringsbeslut.³

³ Johannes Hagen, Daniel Hallberg, Gabriella Sjögren Lindquist och Niklas Jakobsson har bidragit med goda tips och råd.

Vad påverkar pensioneringsbeslutet?

Pensionerna, både allmänna pensioner och tjänstepensioner, är i hög grad utformade med utgångspunkt i nationalekonomins standardantaganden om rationella och själviska människor som förmår väga värdet av långsiktig nytta mot omedelbar nytta.⁴ Den så kallade livscykelhypotesen utgår ifrån att individer planerar sin konsumtion och sitt sparande för att maximera nyttan över hela livet. Den optimala tidpunkten att gå i pension styrs då av vilken räntesats man antar vid bedömningen och individens värdering av risker.

Seniorer förväntas med dagens utformning av det allmänna pensionssystemet samla nödvändig och tillgänglig information inför sitt pensioneringsbeslut och sedan göra en grundlig analys av olika alternativ. Det gäller även de beslut som personer ska göra om placering av tillgångar i premiepensionssystemet och om man ska spara extra till pensionen. Därför har staten och försäkringsbolagen satsat stort på information, rådgivning, orange kuvert, pensionsupplysning via internet som Min pension osv.

Det har varit svårt att i empiriska studier belägga livscykelhypotesen om rationell planering inför pensioneringen. Statistiken över äldres utträdesålder, medelpensioneringsålder m.fl. mått på pensioneringsbeslut pekar i stället tydligt på att många, kanske de flesta seniorer, inte samlar information och gör rationella analyser. De flesta seniorer tar ut pensionen runt 65-årsåldern och slutar sedan att förvärvsarbeta eller trappar ned arbetet kraftigt. Det som många kallar pensioneringsnormen 65 år är fortfarande mycket stark i Sverige och starkare än i de flesta jämförbara länder.

Forskningen har sedan lång tid visat att en av de viktigaste faktorerna för när man pensionerar sig är hälsan. Många studier har tydligt visat att hälsoproblem samvarierar med ett tidigt utträde från

⁴ Se bl.a. Barr (2013).

arbetslivet.⁵ Dålig hälsa och psykiska besvär kan komma snabbt eller över längre tid. De som upplever hälsoproblem anger ofta att man vill lämna arbetslivet många år tidigare är genomsnittet.

Många studier har också visat att inkomst- och förmögenhetsförhållanden spelar en stor roll för pensioneringsbeslutet. Personer med låga inkomster och pensioner och som också saknar finansiellt sparande har helt enkelt svårt att lämna arbetslivet tidigt.⁶ Välbeställda personer behöver inga extra inkomster genom att fortsätta att arbeta och kan ofta njuta en nöjsam och rik fritid efter pensioneringen.

Dåliga arbetsvillkor och dålig arbetsmiljö är andra betydelsefulla faktorer som visat sig ha tydligt samband med tidiga utträden. Särskilt arbetstagare som har enformiga arbeten med liten påverkan på arbetets innehåll och hur det bör utföras, och dessutom har brist på sociala kontakter i jobbet, har hög sannolikhet att pensionera sig tidigt.⁷

Arbetsgivarnas efterfrågan på äldre arbetskraft kan också påverka seniorers utträde från arbetslivet. Det kan ligga i arbetsgivarnas intresse att utforma regler och information så att det uppmuntrar till tidig pensionering.

Forskningen pekar emellertid på att den viktigaste faktorn bakom tidiga utträden från arbetslivet är hur regler och ersättningar är utformade i socialförsäkringar och pensionssystem. Den kraftigt sjunkande sysselsättningsnivån från början av 1960-talet till slutet av 1990-talet i många EU-länder anses till stor del vara en följd av alltmer generösa regler för tidiga pensioner och sjukpensioner.⁸ Den ökade sysselsättningen därefter anses på motsvarande sätt huvudsakligen förklaras av skärpta regler för tidiga pensioner och sjukpensioner.⁹ Även ändringar som gjort det mer ekonomiskt fördelaktigt att arbeta längre kan ha bidragit till en ökad sysselsättning bland seniorer.

⁵ Se bl.a. Alavinia och Burdorf. (2008) och van den Berg., Elders. och Burdorf. (2010).

⁶ Se bl.a. Bütler., Huguenin .och Teppa. (2004) och Dorn och Sousa-Poza. (2005).

⁷ Blekesaune och Solem (2005).

⁸ Se bl.a. Blöndal och Scarpetta. (1999) och Johansson m.fl. (2018).

⁹ Laun och Palme (2017).

Irrationella val och *nudging*

Samhällsinformation om komplexa frågor som skatter, pensioner, utbildningsval, kost, hälsa osv. är ofta utformad med många tekniska detaljer och alternativ, som förutsätter att medborgaren har intresse, förmåga och tid att analysera och granska informationen systematiskt. Sedan flera årtionden har forskningen inom beteendevetenskaperna dock visat allt fler bevis på att människor oftast gör sina val utan sådana analyser, vilket många gånger leder till sämre utfall, både för den enskilde och samhället.

Dessa problem har länge utmanat forskare både i ekonomi och beteendevetenskap. Efterhand visade allt fler experiment och andra forskningsresultat att människor i hög grad är irrationella och ofta fattar beslut som de ångrar längre fram. Individer är känsliga för förluster och påverkas dessutom av omständigheterna när besluten fattas. Människor undviker val där effekterna beskrivs som förluster, men väljer samma alternativ om resultaten beskrivs som en vinst. Små men säkra vinster föredras framför stora vinster som har en lägre sannolikhet att inträffa. Snabba intuitiva tumregler ersätter ofta långsammare och eftertänksamma analyser även vid viktiga beslut. Prokrastinering, dvs. att medvetet eller omedvetet skjuta upp viktiga beslut eller handlingar som att börja spara, motionera, minska intaget av alkohol osv., är vanligt hos de flesta människor.

Forskningen blev vida känd när Daniel Kahneman fick ekonomipriset till Alfred Nobels minne 2002 för sin och Amos Tverskys forskning som bl.a. visade att ekonomiska beslut inte bara påverkas av rationella val utan i hög grad av hur olika valalternativ beskrivs (*framing effects*). Den rationella beslutsteorin ger en bristfällig bild av hur mänskligt beslutsfattande går till i praktiken.

Kahneman beskriver i sin hyllade bok *Tänka, snabbt och långsamt* människans tänkande i två system.¹⁰ System 1 representerar det snabba,

¹⁰ Kahneman (2012).

mer eller mindre automatiska tänkandet, medan System 2 är en långsammare, mer beräknande tankeverksamhet. System 1 bearbetar oupphörligt alla intryck och skapar mönster och meningsfulla berättelser. Det bortser från tvetydigheter och drar snabba slutsatser. System 2 däremot begriper statistik och är mer benäget för tvivel. Det kräver både tid och medveten ansträngning. Därför är detta djupare tänkande ofta avstängt. Människor väljer och beslutar oftast på intuition eller magkänsla. Kahneman ger i boken många exempel på hur systemen fungerar för människor och i samhället, och hur tänkandet i System 1 leder till förvillelser och fallgropar.

Efter Kahnemans nobelpris kom sedan det stora genombrottet för kunskaperna om hur människor gör olika val i början av 2000-talet. Då presenterade Thaler och Sunstein sin uppmärksammade och inflytelserika bok om *nudging* med titeln *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*.¹¹ De visar med många exempel hur man genom att variera *valarkitekturen* kan åstadkomma enorma skillnader i beteende utan att begränsa människors valmöjligheter. Forskarna hävdar att det är oundvikligt att valdesign påverkar betenden och att det därför är viktigt att påverka besluten så att människors välbefinnande ökar. I vart fall är det nödvändigt att grundligt analysera åt vilket håll nuvarande valdesign knuffar de enskildas beslut.

Thaler betonar att ”det är statens uppgift att minska risken att personer fattar beslut som minskar deras framtida välbefinnande, s.k. *libertariansk paternalism* eller *mjuk paternalism*.”¹² Det brukar beskrivas som att en GPS vägleder oss, men vi kan hela tiden välja en annan väg.

Några uppmärksammade exempel där man framgångsrikt har använt *nudging* är:

- På flygplatsen Schiphol i Amsterdam har en verklighetstrogen fluga målad i pissoaren minskat problemen med att folk kissar utanför med 80 procent, man försöker i stället pricka flugan.
- Frukt och grönsaker placerades mer tillgängligt i skolmatsalen med följderna att skolbarn åt mer grönsaker och frukt.¹³

¹¹ Översätts till knuffa eller puffa, kallas även beteendeinsats. Här används *nudge* och *nudging* eftersom begreppen numera är vanligast i rapporter m.m.

¹² Thaler och Sunstein (2008).

¹³ Marcano-Olivier m.fl. (2019).

- När hotellrestauranger använde 5 cm mindre tallrikar minskade matsvinnet med cirka 20 procent.¹⁴
- Trappan i tunnelbanan vid Odenplan målades som ett piano. Då valde 66 procent fler det hälsosamma alternativet att använda trappan, en video med experimentet visades på Youtube över 23 miljoner gånger.¹⁵
- I länder som har infört förval att delta i organdonation, med möjlighet att välja bort detta, ansluter upp till 99 procent av medborgarna, medan i länder där man aktivt måste välja att delta är det bara omkring 10 procent som donerar sina organ.¹⁶
- När amerikanska skattebetalare som dröjt med att betala sin skatt, i ett experiment informerades i en påminnelse att ”90 procent redan hade betalat skatten” ökade inbetalningarna fyra gånger mer än om de informerades om riskerna för straff.¹⁷
- I ett experiment flyttades underskriften ”härmed intygas” från slutet på ett dokument till början av det, vilket ökade ärligheten betydligt i olika experiment där personer själva skulle redovisa sina resultat i olika tester.¹⁸
- Ett tyskt elbolag ändrade förvalet till ”grön el”, vilket medförde att anslutningen till det alternativet ökade från 7 till 70 procent.

År 2017 fick Richard Thaler Riksbankens pris i ekonomi till Alfred Nobels minne för bl.a. sin forskning om hur olika mentala konton för olika utgifter påverkar vårt ekonomiska beslutsfattande. Han menade, att rättvisehänsyn spelar roll vid löne- och prissättning, att det ofta finns en konflikt mellan nuets lockelser och framtida planer och att begränsad självkontroll gör att vi har svårt att motstå frestelser i nuet.

¹⁴ Kallbekken och Sæle (2013).

¹⁵ Piano Stairs.

¹⁶ Thaler (2009). Se även Johnson och Goldstein (2009).

¹⁷ Hallsworth m.fl. (2014).

¹⁸ Shu m.fl. (2012).

Olika former av *nudging* och hur de kan användas

Nudge är förenklat en knuff i information eller i olika valsituationer som gör att människor väljer ett alternativ framför ett annat, dvs. i den riktning som medborgare, beslutsfattare och experter bedömer ökar välbefindandet eller minskar för omgivningen negativa beteenden.

Syftet med *nudging* är att vägleda människors val och beteenden för att förbättra livet, exempelvis med vägs skyltar, farthinder, återvinning osv., och att samtidigt behålla valmöjligheter. Det är viktigt när myndigheter och offentliga institutioner använder *nudging* att det görs transparent och att det är effektivt. Därför måste alla program testas och byggas på evidens.

Det finns enligt Sunstein många olika former av *nudging*.¹⁹

Den kanske viktigaste formen är att införa *passiva val* som förval eller standardval, vilka gynnar de enskilda och/eller samhället på sikt. Klassiska exempel är automatiskt deltagande i pensions sparande, det passiva valet i premiepensionssystemet, dubbelsidig utskrift och benägenhet att donera organ m.m.²⁰

En annan metod är *inramning* eller *framing*. Inramning handlar om hur alternativen och informationen presenteras, exempelvis i vilken ordning de redovisas, hur utfallet presenteras m.m. Exempel är ordningen på menyer, placering av grönsaker på buffén, att beskriva bra val med vilka fördelar de ger i stället för vilka problem som minskas osv.

En metod är *förenkling*, exempelvis av regler och ansökningar till offentliga program. Det gäller särskilt program för grupper som genom språksvårigheter eller låg utbildningsnivå inte söker ersättningar eller stöd som de kan vara berättigade till.

¹⁹ Sunstein (2014).

²⁰ Carlsson (2016).

En annan viktig metod är att *förenkla informationen*. Många offentliga program är mycket komplexa och informationen är än mer komplicerad, vilket ofta leder till snabba beslut baserad på magkänsla. Genom att göra informationen enklare att förstå och informationen tydlig och intuitiv blir valen mer i linje med den enskildes preferens.

Goda resultat har man fått genom att göra det *enklare att göra rätt*. Genom att tydligare redovisa kostnaderna för att använda kreditkort, köra bil till arbetet osv. ändrar ofta människor sina val.

Det kan i många fall också visa sig vara mycket effektivt att använda *påminnelser* via epost eller sms för att exempelvis personer ska passa tiden hos tandläkaren eller att hämta sin beställda medicin.

Varningar och att använda skrämmande bilder har visat sig effektiva för att minska rökningen.

Länge har man använt *sociala normer* för att medborgarnas val ska bli bättre. Valen påverkas bl.a. genom att man informerar om vad andra människor gör eller vad exempelvis experter anser att man ska göra. Positiva resultat har man fått genom att exempelvis informera om att ”nästan alla i din kommun betalar skatt i tid”, ”de flesta medborgare tänker delta i valet”, ”nio av tio hotellgäster återanvänder sin handduk” osv. Hushållens förbrukning av el kan minskas om man får reda på sin egen konsumtion jämfört med sina grannars.

Nudging handlar alltså om att utforma beslutssituationer så att människors val förbättras för dem själva och för samhället. Samtidigt ska inte de ekonomiska incitamenten påverkas och människor ska fortfarande kunna välja mellan olika tillgängliga alternativ. *Nudging* skiljer sig således från exempelvis traditionell marknadsföring där fokus är att öka försäljning och därigenom vinsten även om metoderna ofta liknar varandra.

Hur *nudging* kan användas

I mer än 50 länder har regeringar inrättat särskilda enheter som undersöker, utvecklar och testar *nudging* i offentliga verksamheter.²¹ Det har etablerats enheter i bl.a. Storbritannien, Australien, USA och Tyskland. Även Världsbanken och EU-kommissionen har startat verksamheter med denna inriktning.

²¹ Ramsberg (2016).

Erfarenheter, inte minst från ”Behavioural Insights Team” (BIT) i Storbritannien, visar att relativt små och billiga insatser har bidragit till för den enskilde och för samhället bättre val.²² De många exemplen omfattar bl.a. *nudging* för att förmå medborgare att betala bilskatt i tid, för att minska fel i medicinska recept, förbättra isoleringen på vindar osv.

Nudging kan vara värdefulla och de skulle kunna tillämpas systematiskt i Sverige. Ramsberg har i ESO-rapporten *När det rätta blir det lätta* lagt fram förslag hur *nudging* skulle kunna användas i större omfattning.

I rapporten föreslås ett ramverk som vägledning för var och hur *nudging* kan användas. För att beteendeinsatser ska skapa mervärde och leda till samhällsekonomiska vinster är det viktigt att åtgärderna riktas till områden där det finns samhällsekonomiska problem. *Nudging* kan vara lämpliga när individer möter en valsituation som upplevs som komplicerad, exempelvis när regelverk upplevs som krångliga eller när det finns för många eller oklara handlingsalternativ. Uppföljning och kontinuerlig utveckling är nödvändiga inslag i *nudging*. Forskningen visar också att en generell inriktning bör vara att underlätta önskvärda beteenden och försvåra icke-önskvärda beteenden.

I rapporten diskuteras möjligheten att inrätta en samordnande och pådrivande funktion, ett kansli för *nudging*, centralt placerat inom Regeringskansliet. Såvitt känt har förslagen inte lett till särskilda åtgärder från regeringen.

Ett område där *nudging* blivit särskilt intressant är miljöpolitiken. Det finns redan många exempel på där myndigheter och kommuner använder *nudging* för att t.ex. få fler att cykla till arbetet, sortera sopor för återvinning m.m. Naturvårdsverket publicerade 2014 en översikt av litteratur och erfarenheter.²³ Studien undersöker bl.a. den roll, begränsningar och varierande grad av framgång som *nudging* har i tre områden av hushållens konsumtion: energianvändning i hemmet, mat och personliga transporter. Utifrån detta beskriver rapporten potentiella vägar för att använda beteendevetenskap i beslutsfattandet i en större omfattning.

I en förstudie av Lindahl och Stikvoort hävdas att sociala normer verkligen fungerar för att ändra beteende på miljöområdet.²⁴ I en

²² BIT Publications.

²³ Mont m.fl. (2014).

²⁴ Lindahl och Stikvoort (2015).

översikt av en rad publicerade studier om grön *nudging* inom miljöpolitiken konstaterar Schubert att *nudging* har en del lovande effekter. Men många åtgärder har hittills haft begränsad effekt på beteendet, exempelvis jämfört med att använda priset för att påverka val och andra ekonomiska incitament.²⁵

²⁵ Schubert (2016).

Nudging och pensioner

Att välja när man ska sluta att arbeta och ta ut pension är vad som kallas ett intertemporalt val, ett val mellan att få ett lägre belopp nu eller att få ett högre belopp senare. Beteendeforskningen har visat att människor i genomsnitt oftast föredrar lägre belopp genast. Valet styrs ofta av det Kahneman kallar System 1, det snabba intuitiva tänkandet, eller magkänslan.

Det förklarar antagligen till betydande del varför seniorer oftast pensionerar sig i 65-årsåldern, trots att de får information om att pensionerna blir högre om man arbetar längre och väntar med pensionsuttaget. Till pensioneringsbeslutet bidrar säkerligen också att många äldre inte vill ta risken att förlora ”sitt pensionssparande” om de dör tidigt, även om de genom valet tvingas att leva på en lägre ekonomisk standard.

Nudging och utträde från arbetslivet

Det finns ett flertal studier där forskarna har visat att *nudging* kan påverka de äldres utträde från arbetslivet och pensioneringsbeslutet.

Hagen, Hallberg och Sjögren Lindquist har visat att enbart genom att införa en kryssruta i ett informationsbrev påverkade ett pensionsföretag seniorer att sluta arbeta tidigare och ta ut pension, antagligen oavsiktligt.²⁶

Pensionsföretaget ändrade informationen i ansökningsblanketter om utbetalningstid av pensioner för kommunanställda. I brevet som skickas ut tre månader innan 65-årsdagen redovisades under lång tid endast den månatliga utbetalningen under resten av livet. Ville man ha pensionen utbetald under kortare tid fick man ansöka om detta.

²⁶ Hagen, Hallberg och Sjögren Lindquist (2018).

År 2008 infördes en ruta i brevet där månadsbeloppet redovisades för ett uttag under fem år, som 2011 ändrades till 10 år.

Forskarna jämförde pensioneringsbesluten för kommunanställda som fick dessa brev och en kontrollgrupp som hade pensionerna i andra bolag och inte fick en sådan ruta att kryssa. Rutan medförde att fler tog pension under kortare tid, men också att dessa kommunanställda i genomsnitt arbetade i mindre utsträckning efter 65 års ålder.

Liebman och Luttmer har visat att man med ganska enkel information till personer i åldern 60–65 år kan påverka seniorer att fortsätta att arbeta.²⁷ En experimentgrupp fick extra information om pensionssystemet och en kontrollgrupp fick ingen. Informationen gavs både i en broschyr och genom en web-handledning. Den innehöll information om den ökade livslängden och vad det betyder för pensionerna, förhållandet mellan pensionsålder och levnadsstandard och hur avräkningsreglerna fungerar. Web-handledningen var skräddarsydd till varje persons förhållanden baserad på bl.a. pensionsdata.

Efter drygt ett år följde forskarna upp effekterna genom en enkät. Arbetskraftsdeltagandet ökade redan efter denna måttliga informationsinsats. I undersökningsgruppen ökade arbetskraftsdeltagandet med 4,4 procent, mest för kvinnor med 7,2 procent. Förklaringen förefaller vara att informationen förbättrade kunskaperna om fördelarna med att arbeta längre.

Finseraas och Jacobsson fann däremot att information om den nya pensionsreformen i Norge inte fick någon effekt på utträdet från arbetslivet och pensioneringen. De genomförde ett experiment där en experimentgrupp fick en informationsbroschyr men en kontrollgrupp fick inget.²⁸ De informerade svarade fler rätt på uppföljande frågor än de oinformerade, men utträdet påverkades inte.

I USA tar nära hälften av alla seniorer ut pensionen tidigast möjligt vid fyllda 62 år. Knoll har testat tre olika metoder med *nudging* för att äldre ska skjuta upp uttaget av pensionen.²⁹ I den första studien gavs en grupp seniorer ökad information om de ekonomiska effekterna av tidiga respektive uppskjutna uttag av pensionen. Efter informationen svarade majoriteten att de planerade att ta ut pensionen så tidigt som möjligt, dvs. den tid som är vanligast i dag. I den andra

²⁷ Liebman och Luttmer (2011).

²⁸ Finseraas och Jakobsson (2013).

²⁹ Knoll (2015).

gruppen testade forskarna att tydligare belysa fördelarna med uppskjutna uttag, även genom bilder, men detta påverkade inte alls när seniorer ville ta ut pensionen. I den tredje gruppen slutligen prövade forskarna en intervention med aktiv rådgivning som koncentrerades på den framtida pensionen. Resultatet blev en framgång, seniorerna angav att de efter rådgivningen planerade att skjuta upp uttagen med i genomsnitt 9,4 månader.

Nudging och pensionssparande

Många länder har länge varit oroade för att medborgarna sparar för lite till sin pension. De allmänna pensionssystemen tenderar att urholkas när utgifterna stiger till följd av att allt fler äldre lever allt längre samtidigt som de fortsätter att pensionera sig tidigt. Olika metoder har därför prövats för att stimulera till ett ökat privat pensionssparande. Flera studier visar att en automatisk anslutning till sparande till privata tilläggspensioner kan öka deltagande väsentligt.

Många amerikaner har genom sin anställning möjlighet att pensionsspara i en så kallad 401(k)-plan, där den anställde och arbetsgivaren betalar in pengar till ett skattefritt konto. Pengarna placeras sedan och ger avkastning. Hur mycket individen får i pension beror på hur mycket som sparats och avkastningen på sparandet.

År 1998 ändrade ett stort amerikanskt pensionsföretag sina rutiner. Före ändringen var anställda tvungna att aktivt välja att delta i arbetsgivarnas pensionssparande. Efter en förändring i ansökningsblanketten infördes ett förval, de anställda anslöts automatiskt till pensionssparandet, men de kunde aktivt välja att inte delta, eller avsluta sparandet senare.

I en klassisk studie visade Madrian och Shea att en sådan automatisk anslutning till 401(k)-planen ökade deltagandet dramatiskt, från 37 procent till 87 procent.³⁰ De flesta anställda valde dessutom den rekommenderade premien och placeringen av sparandet. Det tyder på att de flesta anställda helst vill slippa att välja och att de litar på företagets rekommendationer. Deltagandet ökade dessutom i grupper som vanligtvis var underrepresenterade. De flesta som anslöts automatiskt stannade kvar i programmet över längre tid.

³⁰ Madrian och Shea (2001).

Storbritannien har inte inkomstrelaterade allmänna pensioner för personer med medelinkomster eller högre inkomster. Den statliga pensionen motsvarar som högst omkring 30 procent av en medelinkomst. Avtalspensioner och privat pensionssparande svarar således för en stor del av den ekonomiska tryggheten efter pensioneringen för stora grupper av anställda. Offentliganställda är vanligen försäkrade genom avtalspensioner men bland privat anställda var tidigare endast cirka en tredjedel försäkrade genom pensionsavtal.

Storbritannien införde stegvis från 2012 automatisk anslutning till pensionssparande med en viss minsta garanterad premie. Det blev obligatoriskt för arbetsgivarna att genom förval ansluta alla anställda som uppfyllde kraven, men med möjlighet för dem att välja att inte delta.

Cribb och Emmerson följde effekterna av förvalet under åren 2012–2015. De jämförde anslutningen till pensionssparandet i de grupper av anställda som anslöt sig först med dem som anslöt sig senare.³¹ Studien visar att deltagandet i pensionssparandet ökade kraftigt med 37 procent redan för anställda som anslöts 2012. År 2015 hade 88 procent av alla anställda i privata sektorn, som uppfyllde kraven, anslutit till det privata pensionssparandet. Ökningen var kraftigast för de grupper som tidigare hade lägst andel som deltog i pensionssparandet.

Nudging och uttag av pension

Medveten eller oavsiktlig *nudging* har också visat sig kunna påverka hur äldre tar ut sin pension eller om de söker bostadsbidrag.

De avtalade tjänstepensionerna har under lång tid haft livslång utbetalningstid. Under de senaste decennierna har kortare utbetalningstider blivit allt vanligare. Kortare utbetalningstider ger en högre inkomst under de tidiga pensionsåren, men lägre pension när utbetalningen upphört. Ökningen kan delvis antas bero på hur pensionsbolagen utformar valalternativen i sina ansökningsblanketter.

Hagen har i en studie visat att sju av tio seniorer väljer livslång utbetalning av tjänstepensionen, vilket också är förvalsalternativet.³² Analysen omfattar de cirka 370 000 nyblivna pensionärer som påbörjade uttaget av sin tjänstepension från AMF eller Alecta någon

³¹ Cribb och Emmerson (2016).

³² Hagen (2017), se även Hagen (2014).

gång under perioden 2008–2013. Mellan 2008 och 2013 steg dock andelen tidsbegränsade uttag för privatanställda tjänstemän från 19 till 30 procent. Bland privatanställda arbetare ökade andelen under samma period från 10 till 32 procent. Två tredjedelar av de tidsbegränsade utbetalningarna var på fem år. Trenden har sedan fortsatt. I dag tas mer än hälften av kapitalet ut under kortare tid.

Uttagsåldern har enligt Hagen stor betydelse för val av utbetalningstid. Personer som påbörjar pensionsuttaget innan de fyllt 65 väljer i betydligt högre utsträckning tidsbegränsade utbetalningar än de som påbörjar uttaget vid 65 års ålder. Storleken på pensionskapitalet och inkomstnivån påverkar också valet.

Personer med sämre hälsa väljer i högre grad ett tidsbegränsat uttag. Resultaten pekar på att personer väljer utbetalningstid efter förväntningar om livslängden. Tjänstemän som tar ut sin pension på fem år har både haft högre sjukskrivningstal och är mer sannolika att dö i förtid än tjänstemän som tar ut pensionen livsvarigt, enligt LISA-databasens registeruppgifter över dödlighet.

Förhandsvalet har troligen stor betydelse för vilka utbetalningstider äldre väljer vid sin pensionering. Butler och Teppa visade exempelvis att andelen livslånga utbetalningar varierar kraftigt med förvalsalternativet inom ramen för en och samma utbetalare.³³

När ITP-avtalet för privata tjänstemän gjordes om 2007 ändrades enligt Hagen förvalet från fem år till livsvarig utbetalning. Under åren 2008–2015 var 67 procent av de berörda utbetalningar livsvariga, jämfört med cirka en procent med det tidigare förvalet.

Pensionsföretagen ändrade 2018 det kommunala pensionssystemet KAP-KL så att ett livsvarigt uttag av pensionen blev ett aktivt val, vilket fick många fler att välja temporära uttag. Som visats tidigare kan kortare utbetalningstid bidra till ett tidigare utträde i arbetslivet.³⁴

Det har länge ansetts otillfredsställande att många äldre med låga pensioner inte ansöker om bostadstillägg trots att de kan ha rätt till det. Engström m.fl. genomförde därför tillsammans med Pensionsmyndigheten ett randomiserat informationsexperiment riktat till de pensionärer som skulle kunna vara berättigade till förmånen.³⁵ Ungefär var tionde pensionär fick ett enkelt informationsbrev. Av

³³ Butler och Teppa (2006).

³⁴ Hagen, Hallberg och Sjögren Lindquist (2018).

³⁵ Engström, Forsell, Hagen och Stefansson (2018).

de cirka 10 000 pensionärer som fick ett brev skickade mellan 9,9 och 12,1 procent in en ansökan om bostadstillägg under de närmsta månaderna. Ansökningsgraden i kontrollpopulationen var bara 1,4 procent. Experimentet visar således att ett enkelt informationsbrev till pensionärer som kan vara berättigade till bostadstillägg ökar andelen sökande.

Utformningen av Pensionsmyndighetens blankett för att ansöka om allmän pension har stor betydelse för hur många som väljer fondförsäkring respektive traditionell försäkring, visar en studie av Selin m.fl.³⁶ Fram till och med 2009 hade blanketten en utformning där fondförsäkring var förvalsalternativet. Vid årsskiftet 2009/2010 togs förvalet bort och en neutral blankett infördes, där den enskilde var tvungen att själv kryssa i antingen fondförsäkring eller traditionell försäkring. När förvalet togs bort steg andelen som valde traditionell försäkring från cirka 10 till cirka 50 procent. Analysen visar att en stor del av ökningen berodde på att förvalet avskaffades.

Analysen visade också att gruppen som bedömdes ha en förhållandevis sämre finansiell förmåga i högst utsträckning valde traditionell försäkring. För en stor grupp seniorer som har en hög risk i sin premiepensionsportfölj vid pensioneringen medförde ett neutralt val att fler valde en placering med förhållandevis hög risk. I maj 2011 valde Pensionsmyndigheten att återinföra förvalet fondförsäkring. Det medförde att andelen som valde traditionell försäkring sjönk till ungefär samma nivå som innan förvalet togs bort.

Nudging med förval, men med alltför många alternativ, kan visa sig i praktiken avskaffa fria val. Ställda inför många valalternativ väljer de flesta att vara passiva och de hamnar i förvalet. Thaler har i olika böcker och intervjuer påpekat att premiepensionssystemet inte längre fungerar som det var tänkt.³⁷ I stort sett alla som är nya i systemet avstår från att välja och deras sparande hamnar i förvalet Sjunde AP-fonden. Med för många alternativ blir det för svårt även för intresserade och aktiva att göra informerade val. Thaler är också kritisk till att Sjunde AP-fonden har för stora risker och att spararnas tillgångar kan hotas vid en ny finanskris. Detta kan aktualiseras som följd av Corona-krisen.

³⁶ Selin, Hallberg och Cohen Birman (2014).

³⁷ Schuck (2017).

Nudging att pensionera sig i 65-årsåldern

Det förefaller troligt att svenskarnas ovanligt höga utträde från arbetslivet och uttag av pension kring 65-årsåldern, framför allt uttag av tjänstepensioner, bara till en del kan vara ett resultat av medborgarnas rationella val. Resultaten från de senaste årtiondenas beteendekonomiska forskning pekar i stället på att pensioneringsnormen vid 65 år till betydande del kan styras av *nudging* från myndigheter, försäkringsbolag, arbetsgivare, fackliga organisationer, chefer, HR-avdelningar, kollegor m.fl.

Det finns inga studier eller analyser i Sverige som kartlägger förekomsten av *nudging* inför pensioneringsbeslut och vilka effekterna av dem är. Det är dock rimligt att anta att åtskilliga av de metoder för *nudging* som redovisas i den beteendekonomiska forskningen förekommer medvetet eller oavsiktligt inför 65-årsdagen.

Beteendekonomisk forskning tyder således på att *nudge* är särskilt viktigt om informationen inför viktiga val är omfattande, teknisk och svårförståelig. Det ökar risken att personer följer sin intuition, som till betydande del kan antas styras av vad andra gör. Reglerna i de allmänna pensionerna, tjänstepensionerna, skatterna m.fl. program är så komplicerade att det i stort sett är omöjligt att begripa hur olika val inför pensioneringen kommer att påverka inkomsterna efter skatt under en längre tid. Trots ökade ambitioner under många år att ge medborgarna bättre beslutsunderlag om pensioner är rationella val därmed uteslutna för de flesta utom möjligen för pensionsexperterna på myndigheterna.

De äldre måste göra fem komplicerade val inför sin pensionering: när ska pensionen börja betalas ut, när ska man sluta arbeta, hur ska pensionens utbetalningsprofil se ut, hur ska pensionskapitalet förvaltas och hur ska eventuella efterlevande skyddas. Resultatet av varje val är beroende av de andra valen. Vad som är ett bra val är också i stor utsträckning beroende på individuella omständigheter som hälsa, inkomst- och förmögenhetsförhållanden, eget pensionssparande, familjeförhållande m.m. Det inses lätt att antalet tänkbara val snabbt blir oöverskådligt många.

Riksrevisionens granskning visar att besluten är komplicerade. Informationen är oftast omfattande och komplex.³⁸ Informationen innehåller ingenting om de ekonomiska konsekvenserna av olika val.

³⁸ Riksrevisionen (2014).

Den komplicerade informationen inför 65-årsdagen är rimligen en av de viktigaste orsakerna till att många äldre tar ut sin pension då de flesta andra gör det och därefter mer eller mindre slutar att förvärvsarbeta. Detta diskuteras bl.a. av Hagen och Elinder.³⁹

En annan viktig form av *nudging* är att använda sociala normer. Den vanligaste metoden är att i information och kommunikation hänvisa till vad människor normalt väljer i en viss situation, som exempelvis ”nio av tio medborgare betalar bilskatten i tid”. Det finns goda anledningar att tro att den kommunikation som äldre i de flesta fall utsätts för inför sin 65-årsdag är den faktor som förmodligen mest bidrar till att cementera dagens pensioneringsnorm vid 65 år. Arbetsgivare, chefer, HR-företrädare, fackliga organisationer, kollegor m.fl. börjar i god tid före 65-årsdagen fråga om senioren ska sluta då. Samtidigt informerar man, inte sällan motvilligt, om att äldre har rätt att stanna tills 68-årsdagen.

Dessutom får äldre ofta liknande frågor från barn, partner, andra släktingar, vänner och bekanta. Tidningar och media har mest varje vecka inslag som berättar hur man kan pensionera sig tidigt. Dessa för många seniorer ganska massiva ”påtryckningar” kan antas förstärka den gamla sociala normen enligt vilken det är självklart att pensionera sig runt 65-årsdagen.

Fram till för några år sedan skickade Pensionsmyndigheten ut information inför 65-årsdagen om vilka val som ska göras och hur dessa kan påverka ekonomin, inklusive information om hur man söker pension. Informationen ansågs viktig för att äldre inte ska glömma att ta ut sin pension. Dessa särskilda utskick av information fungerade rimligen som en *nudge* att välja pensionering kring 65 år. Numera har dessa särskilda utskick av information tagits bort. Informationen finns i stället i orange kuvert inför 65-årsdagen där myndigheten bl.a. upplyser om att man själv måste ansöka när man vill ta ut sin pension.

Informationen inför pensioneringen har utvecklats under senare år, inklusive hur man i Min pension kan beräkna hur pensionen påverkas om man tar ut den senare respektive fortsätter att arbeta och ha arbetsinkomster.

Inom de avtalade kompletterande tjänstepensionerna finns det regler på flera områden som ger en stark *nudge* att pensionera sig i 65-årsåldern.

³⁹ Hagen och Elinder (2018).

Flera tjänstepensionsavtal har en automatisk utbetalning av för-månsbaserad pension vid 65 års ålder. Den enskilde kan dock ansöka om uppskjutet uttag. Kommuners och regioners tjänstepensioner betalas ut från 67 år om man inte söker uppskov. Omkring ett halvår innan 65- respektive 67-årsdagen brukar pensionsföretagen skicka information och blanketter. Automatisk utbetalning av tjänste- eller avtalspension är en flagrant *nudge* om att man förväntas gå i pension vid 65 års ålder. Det är troligt att detta är en av förklaringarna till varför inte åldern för uttag av pensionen har stigit i takt med att vi lever längre. En annan förklaring är att flera tjänstepensioner inte erbjuder intjänande av pensionsrätt efter 65 års ålder.

Vissa tjänstepensioner har som redovisats tidigare ett förval där pensionen utbetalas över fem år. Den enskilde behöver meddela pensionsföretaget om denne önskar en längre, till exempel livsvarig, utbetalning av tjänstepensionen. Med en automatisk utbetalning under fem år blir pensionsbeloppet högre. Det är inte ovanligt att personer uppfattar det så att den femåriga utbetalningen är livsvarig. Genom förval om kortare utbetalningstid kan pensionsbolag påverka seniorer att sluta arbeta tidigare. Dessvärre blir pensionen för dessa seniorer dessutom betydligt lägre efter de första fem åren.

Olika finansinstitut gör reklam för och ger individuella råd till seniorer om att tidigt ta ut pension och investera i olika fonder m.m., vilket också kan bidra till tidigare utträde från arbetslivet.

Sammanfattning och diskussion

Pensionerna i Sverige är numera till betydande del utformade med utgångspunkt i nationalekonomins standardantaganden om rationella människor som samlar information och gör grundliga analyser inför val eller beslut. Forskningen och statistiken över pensionering och utträde från arbetslivet pekar dock tydligt på att antagandet om ekonomisk rationalitet ofta inte stämmer med människors val och handlande, inte heller vid pensioneringsbeslutet. De flesta seniorer tar ut pensionen runt 65-årsåldern och slutar sedan att förvärvsarbete eller trappar ned arbetet kraftigt.

Seniorer 65 år och äldre ökar inte antalet arbetade timmar i takt med att medellivslängden fortsätter att stiga, trots att de enligt olika studier ofta både kan och vill. Den stora skillnaden i arbetskraftsdeltagande och sysselsättning mellan åldersgrupperna 60–64 och 65–69 år kan rimligen inte bero på skillnader i hälsa, utbildningsnivå eller ekonomi. Frågan kan ställas om den fortsatt starka pensionsnormen i Sverige vid 65 år delvis kan bero på *nudging*.

Nudge är en knuff i information eller i olika valsituationer som gör att människor väljer ett alternativ framför ett annat. *Nudging* finns i många former, i val med många alternativ, genom svåröverblickbar information, i hur olika val framställs, om man ställs inför förvalsalternativ, hur sociala normer används för att styra val osv. Det finns i dag mängder av exempel när *nudging* används framgångsrikt i offentliga system för att medborgare ska göra bättre val eller undvika dåliga när det gäller kost, pensionssparande, organdonationer m.m.

Det finns också åtskilliga studier som visar att *nudging* kan påverka pensioneringen, exempelvis genom att öka deltagandet i pensionssparande, att lämna arbetsmarknaden tidigare eller senare och att påverka äldre att ta ut tjänstepensionen livsvarigt eller under kortare tid osv.

Inför sin pensionering står äldre inför en rad komplexa val exempelvis när pensionen ska börja betalas ut, när man ska sluta arbeta m.fl. Dessa val är dessutom beroende på individuella omständigheter. Antalet möjliga val blir snart oöverblickbart och det blir därigenom ofta omöjligt att förstå vilka ekonomiska och andra konsekvenser de kan medföra.

Forskning och experiment har visat att *nudging* ofta är en effektiv metod för att underlätta för människor att göra val som ökar deras välbefinnande, inte minst på längre sikt. *Nudging* kan dessutom bidra till att minska oönskade beteenden. Denna översikt visar att *nudging* också kan påverka pensioneringsbeslut.

Lika uppenbart är det emellertid att *nudging*, medveten eller oavsiktlig, kan bidra till val eller beteenden som är till nackdel för den enskilde och samhället. Erbjudanden om en bulle till cappuccinon för bara fem kronor eller extra stor pommes frites till hamburgaren billigt lockar många kunder, men gynnar antagligen inte hälsan långsiktigt.

Många regeringar har satsat på att inrätta särskilda institut för att utveckla och testa metoder för *nudging*. Flera myndigheter och kommuner i Sverige har genomfört eller diskuterat metoder för *nudging*, som Skatteverket, Naturvårdsverket m.fl. Förslag att inrätta en enhet om *nudging* i regeringskansliet i Sverige har dock inte lett till några beslut.⁴⁰ Det finns de som tror att detta kan bero på att mjuk paternalism är för tamt för Sverige som utmärker sig genom att styra medborgarna främst med förbud och påbud.⁴¹

Det förefaller troligt att *nudging* är en viktig faktor som bidrar till den s.k. pensioneringsnormen vid 65-årsåldern. Allt fler seniorer kan och vill fortsätta att arbeta efter 65 år. Det är också viktigt att fler seniorer väljer att arbeta längre för att möta de demografiska förändringarna med allt fler äldre i förhållande till personer i förvärvsaktiv ålder. Fler seniorer som fortsätter att arbeta hel- eller deltid efter 65 år bidrar både till mer hållbara offentliga finanser och till att minska bristen på arbetskraft, inte minst inom välfärdssektorn.

Därför borde det övervägas att genomföra en bred kartläggning i vilken omfattning det förekommer medveten eller oavsiktlig *nudging* inför pensioneringsbeslut och hur det kan påverka 65-årsnormen.

⁴⁰ Ramsberg (2016).

⁴¹ Östling (2014).

Resultaten kan sedan leda till åtgärder och regler som minskar eller tar bort denna typ av *nudging*.

Därtill kunde övervägas att initiera forskning och experiment för att pröva om *nudging* kan bidra till att fler äldre som kan och vill väljer att fortsätta att arbeta längre.

Referenser

- Alavinia SM., Burdorf A. (2008): *Unemployment and retirement and ill-health: a cross sectional analysis across European Countries*. *Int Arch Occup Environ Health* 82(1):39–45.
- Barr Nicholas (2013): *The Pension System in Sweden*. *ESO rapport 2013:7*.
- BIT Publications: *The Behavioural Insights Team*.
- Blekesaune Morten, Solem Per Erik (2005): *Working Conditions and Early Retirement: A Prospective Study of Retirement Behavior. Research on aging*.
- Blöndal S., Scarpetta S. (1999): *The Retirement Decision in OECD Countries*. *OECD Economics Department Working Papers No. 202*.
- Bütler M., Huguenin O., Teppa F. (2004): *What Triggers Early Retirement? Results from Swiss Pension Funds*. *CERP Working Paper No. 35/04*.
- Butler Monika, Teppa Federica (2006): *The Choice between a Lump-Sum and an Annuity: Results from Swiss Pension Funds*.
- Carlsson Fredrik (2016): *Nudge och pensioner*. *SNS Analys nr 38*.
- Cribb Jonathan, Emmerson Carl (2016): *What happens when employers are obliged to nudge? Automatic enrolment and pension saving in the UK*. *Institute for Fiscal Studies*.
- Dorn D., Sousa-Poza A. (2005): *The determinants of early retirement in Switzerland*. *Swiss J Econ Stat* 141(2):247–283.
- Engström Per, Forsell Eskil, Hagen Johannes, Stefansson Arnaldur (2018): *Bostadstillägg för pensionärer – ett randomiserat informationsexperiment*. *Ekonomisk debatt* 5/2018.

- Finseraas Henning, Jakobsson Niklas (2013): *Does information about the pension system affect knowledge and retirement plans? Evidence from a survey experiment*. CUP.
- Fransson och Söderberg (2019), *Hur mycket arbetar seniorer?* Delegationen för senior arbetskraft, rapport nr 7.
- Hagen Johannes (2014): *The determinants of annuitization: evidence from Sweden*. Uppsala Center for Fiscal Studies Department of Economics Working Paper 2014:13.
- Hagen Johannes (2017): *Utbetalningstider i tjänstepensionssystemet*. SNS.
- Hagen Johannes, Elinder Mikael (2018). *Den komplexa tjänstepensionen*. SNS.
- Hagen Johannes, Hallberg Daniel, Sjögren Lindquist Gabriella (2018): *A nudge to quit? The effect of a change in pension information on annuitization, labor supply and retirement choices among older workers*. GLO Discussion Paper, No. 209.
- Hallsworth Michael et al (2014): *The Behaviorist As Tax Collector: Using Natural Field Experiments to Enhance Tax Compliance*. NBER paper 2007.
- Johnson Eric J., Goldstein Daniel G. (2009): *Do Defaults Save Lives?* Science, Vol. 302.
- Johansson Per et al (2018): *Drivkrafter och möjligheter till ett förlängt arbetsliv*. IFAU rapport 2018:20.
- Kahneman Daniel (2012): *Tänka, snabbt och långsamt*.
- Kallbekken Steffen, Sæle Håkon (2013): *Nudging' hotel guests to reduce food waste as a win-win environmental measure*. Economic letters 119.
- Melissa A. Z. Knoll et al (2017): *Time to retire: Why Americans claim benefits early & how to encourage delay*. Behavioral science & policy.
- Laun Lisa, Palme Mårten (2017): *Vad förklarar de senaste 20 årens ökade arbetskraftsdeltagande bland äldre i Sverige?* IFAU rapport 2017:18.
- Laun Lisa, Palme Mårten (2018): *Kan seniorer arbeta längre?* Delegationen för senior arbetskraft, rapport 1.

- Liebman Jeffrey B., Luttmer Erzo F.P. (2011): *Would People Behave Differently If They Better Understood Social Security? Evidence From a Field Experiment*. NBER.
- Lindahl Therese, Stikvoort Britt (2015): *Nudging – det nya svarta inom miljöpolicy?* Fores studie 2015.
- Madrian Brigitte C., Shea Dennis F. (2001): *The Power of Suggestion: Inertia in 401(k) Participation and Savings Behavior*. The Quarterly Journal of Economics, Volume 116.
- Marcano-Olivier Mariel et al (2019): *A low-cost Behavioural Nudge and choice architecture intervention targeting school lunches increases children's consumption of fruit: a cluster randomised trial*. International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity 16.
- Mont Oksana et al. (2014): *Nudging Ett verktyg för hållbara beteenden?* Naturvårdsverket rapport 6642.
- Piano Stairs: TheFunTheory.com (2009):
<https://www.youtube.com/watch?v=2lXh2n0aPyw&feature=youtu.be>
- Ramsberg Francisca (2016): *När det rätta blir det lätta – en ESO-rapport om ”nudging”*. 2016:7.
- Riksrevisionen (2014). *Att gå i pension – varför så krångligt?* Riksrevisionen rapport RiR 2014:13.
- Schubert, Christian (2016): *Green nudges: Do they work? Are they ethical?* MAGKS Joint Discussion Paper Series in Economics, No. 09-2016.
- Schuck Johan (2017): *Svensk valfrihet om pensionen leder fel*. Dagens Nyheter.
- Selin Josefina, Hallberg Daniel, Cohen Birman Marcela (2014): *Val av traditionell försäkring eller fondförsäkring vid pensionering*. Inspektionen för socialförsäkringen.
- Shu Lisa L et al. (2012): *Signing at the beginning makes ethics salient and decreases dishonest self-reports in comparison to signing at the end*. PNAS.
- Skoog Ingmar (2020): *70 är det nya 50*. Delegationen för senior arbetskraft, rapport nr 21

- Sunstein, C. R. (2014). *Nudging: a very short guide*. Journal of Consumer Policy.
- Thaler Richard T., Sunstein Cass R. (2008): *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*.
- Thaler Richard H. (2009): *Opting in vs. Opting Out*. New York Times.
- van den Berg T., Elders LA., Burdorf A. (2010): *Influence of health and work on early retirement*. J Occup Environ Med 52(6):576–583.
- Östling Robert (2014): *Behöver Sverige en "nudge unit"?* Ekonomistas.

PUBLIKATIONER

Delegationen kommer att under den tid arbetet pågår ta fram och publicera ett antal kortare skrifter som berör senior arbetskraft på olika sätt. På vår hemsida kommer vi löpande att lägga upp dessa skrifter.

HITTILLS PUBLICERADE:

Rapport 1:

Kan seniorer arbeta längre?

Rapport 2:

Att arbeta till 75 – en bra början

Rapport 3:

Tidiga ålderspensionärer
– vilka är de?

Rapport 4:

Hur gamla blir vi?

Rapport 5:

Stanna eller gå?
SwAge-modellen = hållbart
arbetsliv för alla åldrar

Rapport 6:

Hur gamla är de som bestämmer?
Om åldersrepresentation
i politiska församlingar

Rapport 7:

Hur mycket arbetar seniorer?

Rapport 8:

Vad blir sämre och vad blir
bättre när man blir äldre?

Rapport 9:

Att vilja och kunna arbeta längre

Rapport 10:

Chefens betydelse för
ett längre arbetsliv

Rapport 11:

Bortvald på grund av ålder
– åldersdiskriminering
vid rekryteringar

Rapport 12:

Seniorer, arbeid og pension
i Norden

Rapport 13:

Psykologiska mekanismer
och pensionsbeslut

Rapport 14:

Att arbeta vidare efter 65
– vem gör det och varför?

Rapport 15:

Chefers attityder till
sina äldre anställda

Rapport 16:

Demografi, hälsa
och sysselsättning
– en internationell utblick

Rapport 17:

Senior Citizens: Work and
Pensions in the Nordics

Rapport 18:

Åldersdiskriminering och
ålderism i arbetslivet

Rapport 19:

Får äldre vara med
i mediasamhället?

Rapport 20:

Lägre kostnader för
senior arbetskraft

Rapport 21:

70 är det nya 50

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

www.seniorarbetskraft.se

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

www.seniorarbetskraft.se

ISBN 978-91-519-5598-0

Omslag: Elanders Sverige AB
Bild: Agneta S Öberg